

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՆԻՉԷ ԵՒ ԻՐ “ԳԵՐՄԱՐԴ”Ը

Քսաներորդ դարու սեմին վրայ, 1900 Օգոստոս 25ին, Վայմարի մէջ իր ցաւերէն կ'աղատուէր Ֆրեդերիկ Նիչէ, որ 1889էն ի վեր կը տառապէր մտային անբուժելի հիւանդութենէ մը:

Հսկայական էր Նիչէի խօսքին ազդեցութիւնը ժամանակակից սերունդներու վրայ, մասնաւորապէս գերման մտքին վրայ որ յաւիտենական որոնումի եւ խմորումի մէջ էր:

Նիչէ մեր դարուն Կեծադոյն խորհողներէն է: Մարդարէ մը, որ ապաղայ մարդկութեան պատկերը կը գուշակէ կամ մեծ յեղափոխական մը, որ կը տապալէ հին տեսութիւնները եւ արժէքները, անոնց տեղ դնելով նորը:

Ամէն պարագայի մէջ, Նիչէ իսկական հանճար մըն է, ամէնէն շատ մեկնաբանուած, ամէնէն քիչ հասկցուած:

×

Նիչէ որոշ գրական — իմաստասիրական տեսութիւն մը չէ հիմնաւորած: Ասոր պատճառը իր հիւանդադէին վիճակն էր: Նիչէի մէջ դադափարները իրար կը հրմշտկեն, դուրս կը ժայթքեն երկրի ընդերքէն բխած ջերմադրիւններու նման: Բարձրէն կը խօսի ան, ոչ թէ բառերով, այլ շանթերով:

Նիչէ յաճախ կը հակառէ ինքն իրեն, կը մերժէ այն ինչ որ ուրիշ տեղ մը հաստատած է: Բայց ինչ որ ալ ըլլան Նիչէի հակասութիւնները եւ եթէ նոյնիսկ վերցնենք զանոնք, տակաւին կը մնայ անհուն եւ խոր իմաստութեան խօսքը, որ մարդկութեան համար նոր դարաշրջան մը բանալու աստիճան զօրաւոր է:

Արդարեւ, Նիչէ պատասխանելով իր քննադատներուն, ըսած է.

— «Ամէնէն դիւրին բանն է քննադատելը, քանդելը: Ի՞մ իսկ ղէնքերովս, ի՞մ իսկ չափանիւղովս ինծի ղէ՞մ պայքարելու է: Աւելորդ բան է զիս հին չափանիւղով, հին արժէքներու չափանիւղով դատել»:

Ուրիշ մը իր մասին կ'ըսէ. — «Այս խորհողը պէտք չունի քննադատի, ան ինքն իրեն կը բաւէ»:

Ան մեծ հաւատք ունէր ինքն իր մասին, եւ այնքան ուժով է այդ հաւատքը որ իր մէկ գրքի մասին («Արժէքներու վերադնահատումը», 1888), գրած է իր մէկ բարեկամին. —

«Ան (իր գիրքը) հարցադրութիւն մըն է, այնպէս որ, երբ հասկցուի, մարդկութեան պատմութիւնը երկու մասերու պիտի բաժնէ»:

Ուրիշ առթիւ, ուրիշ նամակի մը մէջ կը գրէ. —

«Կրնայ ըլլալ որ ամբողջ հաղարաւոր տարիներ մարդիկ իրենց գերագոյն ուխտը իմ անուանովս կատարեն»:

Տարբեր առիթով մը մարդոց պատմութիւնը երկու կէսի բաժնած է. — «Իրմէ առաջ ապրող մարդիկ, իրմէ վերջ ապրող մարդիկ»:

Ասիկա ցոյց կուտայ Նիշէի մէջ այն հաւատքը զոր ունի իր գործի մասին: Այդ բուն հաւատքն է որ զայն կրքոտ կը դարձնէ եւ անոր խօսիլ կուտայ «չանթերով եւ ոչ թէ բառերով»:

×

Աւելի լաւ հասկնալու համար Նիշէն, քննենք իր կեանքին զարգացման փուլերը, գլխաւորապէս ծանրանալով վերջին շրջանին վերայ, ուր կը յայտնուի իսկական հանճարը:

Երիտասարդութեան շրջանին Նիշէ դասախօս է դասական լեզուադիտութեան, Բաղէլի համալսարանին մէջ: Նիշէ այս շրջանին կ'ազդուի Շոպէնհաուէրէ: Անոր ազդեցութիւնը, ինչ ինչ փոփոխութիւններով, միշտ պիտի հետեւի եւ տուէ Նիշէի ամբողջ գործերուն վրայ: Շոպէնհաուէրով է որ Նիշէ մարդկային արժէքները կը ժխտէ եւ կեանքի յոռետես հասկացողութեան մէջ կը մտնէ, միայն սա տարբերութեամբ որ Նիշէ կը յուսայ թէ Գերմարդը պիտի փրկէ մարդկութիւնը փճացումէ:

Նիշէ այս շրջանին կը բարեկամանայ Վակնէրի հետ, որու արուեստին հիացողներէն է: Այնքան տարուած է Շոպէնհաուէրէն եւ Վակնէրէն, որ ինքզինքը նկատած է այս երկու անձնաւորութեանց համադրութիւնը, «Շոպէնհաուէր եւ Վակնէր, այսինքն Նիշէ» բացատրութիւնով մը:

Նիշէի մէջ այս օրերէն կը յայտնուի բանավէճի վարպետ մը, հիացող ձեւերու, ձայներու, բառերու: Ատոր համար ալ արուեստագէտ, բանաստեղծ մըն է Նիշէ:

Այս շրջանէն թողած է քննադատական քանի մը աշխատանքներ, որոնց վրայ պիտի չծանրանամ: Այդ օրերէն իսկ կրքոտ եւ կրակոտ Նիշէն յաւակնութիւններ կը սնուցանէ գերման նոր սերունդին առաջնորդը զառնալու:

Երբ Վակնէր իր «Պարսիֆալ» օփէրան կը ներկայացնէ, ասիկա պատճառ մը կ'ըլլայ որ Նիշէ խզէ իր բարեկամութիւնը Վակնէրի հետ: Իր հիւանդութիւնը սկսած է արդէն: Կը թողու համալսարանի մէջ իր աթոռը (1878) եւ այդ օրէն սկսեալ կ'ապրի աստանդական կեանք մը, մերթ էնկատէն, մերթ Միջերկրականի ափերը, իսկ հիւանդութիւնը սաստկանալուն վրայ՝ իր մօր եւ քրոջ մօտ, ուր եւ կը վախճանի (1900):

Նիշէի կեանքին երկրորդ շրջանը յատկանշող գործն է՝ «Մարդ-

կային, անելի քան մարդկային» (1878 - 80): Այստեղ Նիշէ հաւասարակշռուած է, ենթարկուած՝ բանականութեան, կը յայտնէ դրական դադարները. մարդկային կեանքի բարձրագոյն նպատակը բանականութիւնն է. «ոչ թէ զգացումին, այլ բանականութեան պէտք է վստահել», կ'ըսէ Նիշէ:

Նիշէ կ'ուսումնասիրէ Դարվինը, կը ծանօթանայ անոր կենսաբանական տեսութեան. կը սկսի իր կեանքի երրորդ շրջանը: Իր մտային խանգարման զարգացման հետ կը յայտնուի հանճարը: Այս շրջանին գլխաւոր գործն է, միեւնոյն ատեն գլուխ գործոցը՝ «Այսպէս խօսեցաւ Զրադաշտը» (1883 - 1884): Նիշէ, հակառակ մտքի խաւարման, կ'ունենայ պայծառատեսութեան պահեր: Այն ատեն է որ գրի կ'առնէ իր խորհուրդները:

Նիշէ իր խօսքը, կ'ուղղէ մարդկութեան, ուղիղ, շեշտակի: Կը խօսի մարդու հոգիին, իր մարդարէին, Զրադաշտի բերանը դնելով իր մտքերը: Զրադաշտը (Զարադոստրա) ուրիշ մէկը չէ, այլ Նիշէն՝ ինքը:

Զրադաշտի, մաղդէական կրօնքին հիմնադրին բերնովը կը խօսի Նիշէ: Զրադաշտը, տասը տարի ապրած է մինակ, լեռներու մէջ մեկուսացած. իր մէջ հասունցած են խորհուրդները. օր մը կ'իջնէ իր լեռնէն, մարդոց քարոզելու համար իր մինակութեան մէջ ամբարած խորհուրդները:

Նիշէ կը թողու նաեւ «Ուժի հաւնելու կամքը, փառս մը բոլոր արժէքները վերագնահատելու» (1888) եւ «Հակաքրիստոնեայ» որ իր մահէն վերջ կը հրատարակուի (1908): Զեմ թուեր տակաւին իր ուրիշ գործերը:

Սակայն իր գլուխ գործոցը է եւ կը մնայ «Զրադաշտը որուն համար կ'ըսէ. — «Գիրք մը, ամէնուն համար եւ ոչ մէկուն համար», իր «չլաւագոյնը», «մարդկութեան տուի իր խորագոյն մատեանը, զոր ունեցած ըլլայ», «մեծ դէպք մը, անօրինակ, աննման, անբաղդատելի ամէն դրականութիւններու մէջ, մատենից մատեանը», — այս է իր իսկ պատասխանը իր գրքի մասին:

Այս գրքին մէջ կը յայտնուի Նիշէի հանճարը: Այնտեղ Նիշէ՝ Շոպէնհաուէրի յոռետես կեանքի ըմբռնումին վրայ կ'աւելցնէ Դարվինի որակի բարձրացման տեսութիւնը, մարդկային սեռի որակին բարձրացումը, գերմարդու բուծանումը, եթէ կ'ուզէք: Նիշէ իր ամբողջ աշխարհահայեացքը կը դնէ այս գործին մէջ իր լայնքին եւ երկայնքին:

Անոր ճշմարիտ մարդը՝ ազատ մարդն է, որ մտածող է եւ միեւնոյն ատեն ստեղծագործող, արուեստագէտ: Նիշէի մարդը խօսքի եւ գործի մարդն է միանգամայն, ազատուած՝ անցեալի նախապաշարումներէն, պատմութենէն, որով՝ ԱՅՍԸ:

Նիշէ կ'ուզէ իրմով սկսիլ պատմութիւնը, կ'ուզէ արեւ մը դառնալ, բոլոր մոլորակներն ու արբանեակները իր շուրջը դարձնել: Նիշէի աշխարհաստեղծութեան արեւը կը կազմէ ուժի պաշտամունք: Ան չընդունիր պատճառականութեան օրէնքը, չընդունիր թէ ամէն երեւոյթ արդիւնքն է պատճառի մը, այլ՝ երեւոյթներու մէջ գործող եւ որոշիչ միակ աղբիւրն ուժն է եւ անոր հասնելու կամքը: Որով պատմութիւնը պատճառական օրէնքով կապուած դէպքերու յաջորդականութիւնը չէ, այլ ուժերու յարաբերութեանց արդիւնքը:

«Եթէ պատմութեան մէջ օրէնքներ դոյութիւն ունենային, այն ատեն պատմութիւնը արժէք չէր ունենար եւ օրէնքները արժէք չէին ունենար», կ'ըսէ:

Բնութեան մէջ բոլոր տիրապետող «օրէնքները», բոլոր «նպատակայարմարութիւնները» հետեւանքներն են ուժի օրէնքներուն: «Միտք», «գիտակցութիւն», «հոգի» զանազան ձեւերն են ուժի հասնելու կամքին: Ամէն արժէք եւ արժեւորում կը ծառայեն ուժին: Ուժովն է արժէքը: Ուժով մարդու այս առաջադրութենէն կը ծնի զօրաւորագոյն տիպարի, Գերմարդու դադափարը, որուն ծնունդ տալ մարդկութեան դերագոյն նպատակն է, անոր գոյութեան պայմանը:

Մարդը՝ դէպի վեր եւ դէպի վար ընթացող ճանապարհ մըն է, անցք մը: Եթէ մարդէն իրմէ աւելի դերագրանք էակ մը յառաջ պիտի գայ, այն ատեն կարելի է մարդկային գոյութեան հանդուրժել, կ'ըսէ Նիշէ: Անոր համար «գերագոյն յոյսն» է Գերմարդը:

ԳԵՐՄԱՐԴ

Գերմարդուն յայտնութեան պէտք է հաւատայ մարդկութիւնը, անոր հաւատքը պիտի փոխարինէ Աստուծոյ հաւատքը: «Ժամանակ մը, Աստուած կ'ըսէր մարդը, երբ անծայրածիր ծովը կը դիտէր, հիմա սակայն ես ձեզի կը սորվեցնեմ որ ըսէք Գերմարդ»:

Աստուած հասկացողութիւն մըն էր որ կը ծառայէր մարդկութեան կամքը քնացնելու: «Կրնա՞ք դուք ձեզի համար Աստուած մը ստեղծել. ուրեմն լուռ անցէք բոլոր աստուածներու վրայէն. կըրնա՞ք սակայն Գերմարդը ստեղծել»: «Ի՞նչ կը մնար մեզ ստեղծելիք, եթէ աստուածներ գոյութիւն ունենային»:

Գերմարդու դադափարը սկիզբները գեղեցկագիտական իտէալ մըն է Նիշէի մօտ, երազուած, մտացածին պատկեր մը, փորձառութենէ, դրական արժէքէ դուրս բան մը, բանաստեղծական էակ մը եթէ կ'ուզէք, ինչպէս Վերածնունդի նկարներու մէջ ուժեղ եւ հուժկու մարդոց կերպարանքները:

Բայց Գերմարդու այս պատկերը չի մնար միայն երազ, այլ պէտք է իրականանայ, մարդկութեան բարձրագոյն նպատակը, մարդկութեան ապագան դառնայ:

«Ամէն կամք նպատակի մը կը յանդի, — կ'ըսէ Նիշէ —, մարդն ալ էակի մը պիտի յանդի, որ գոյութիւն չունի, բայց իր գոյութիւնը կ'արդարացնէ. բարձրագոյն էակ մը ստեղծելու ենք, աւելի բարձրը, աւելի վեր քան ինչ որ մենք ենք»:

«Գերմարդը երկրին իմաստն է. ձեր կամքին ըսէք որ Գերմարդը երկրին իմաստն է: Ո՞ր է գեղեցկութիւնը, որո՞ւն ես ամբողջ կամքովս պէտք է ձգտիմ, ո՞ր սկսելու եմ սիրել եւ ո՞ր վերջացնել, որո՞ւ պէտքի պատկեր մը միայն պատկեր չմնայ»:

«Մեր ամբողջ զարգացումը կը յառաջանայ տեսլական պատկերի մը ձգտելով, Գերմարդու պատկերը, մեր ճամբուն վրայ, մեզ բարձրացնող ճամբուն վրայ»:

«Գերմարդու գեղեցկութիւնը ինծի եկաւ ինչպէս ստուեր մը: Ա՛խ, եղբայրներ, իմ ինչո՞ւս պէտք աստուածները. բայց ձեզի յայտնեմ ամբողջ սրտիս մէջիւնը. դո՛ւք, բարեկամներս, եթէ աստուածներ գոյութիւն ունենային, ի՞նչպէս կրնայի հանդուրժել, աստուած մըն ալ ես չըլլալուս համար. ուրեմն աստուածներ գոյութիւն չունին»:

Նիշէի Գերմարդուն մէջ որոշապէս կը տեսնուին հետքերը Դարվինի տեսութեանց: Նիշէ կ'ըսէ. — «Ինչո՞ւ զարգացումը կանգ պիտի առնէ մարդ էակի տեսակին վրայ. ամէն էակ բան մը ստեղծեց, որ անցաւ իր սկզբնական տեսակը. ամէն էակ ինքզինքը դերազանցեց, մա՞րդը միայն պէտք է կանգ առնէ իր տալիակալութեան մէջ»:

«Մարդը չուան մըն է ձգուած անասունին եւ Գերմարդուն միջև»:

«Մեր ճամբան վեր կ'երթայ, տեսակէն դէպի գերտեսակը, որակէն դէպի գերորակը»:

«Մարմնական ուժը պէտք է մեծ մտքի կողքին ըլլայ»:

«Գերմարդը պէտք է բուծանել. պէտք է մարդ ինքզինքը բուծանումի փորձին ենթարկէ. հազար տարիներ տեսող փորձեր պէտք է կատարուին»:

«Ով որ չի հաւատար Գերմարդուն, ով որ կամք չունի, պիտի վերջանայ, մեռնի»:

Գերմարդը ստեղծել՝ մարդկութեան գոյութեան նպատակն է, կ'ըսէ Նիշէ. ի՞նչ պիտի ըլլայ Գերմարդու դերը:

— «Ժամանակին, Աստուած կ'ըսէր մարդը եւ անհունին կը նայէր. հիմա, սակայն, ես ձեզի սորվեցուցի Գերմարդը, ա՛ն թող ըլլայ երկրի տէրը, ա՛ն թող ըսէ. դո՛ւք, մեծ եւ փոքր հոսանքներդ, այսպէս պէտք է քալէք: Անոր պէտք է հնազանդիք, որովհետեւ անպարման անոր վստահելու էք: Ան կը հրաժարի երջանկութենէ եւ բարորութենէ, բայց տեղի կուտայ ամէնէն փոքրին ցանկութիւններուն եւ երջանկութեան»:

«Որովհետեւ մարդիկ հաւասար չեն, իրենց արժէքը եւ աստիճանը պիտի որոշուի ըստ իրենց ուժի ձգտումին, որ կենսականորէն պիտի յայտնուի իրենց մէջ»:

... Գերմարդուն դէմ կը յայտնուի սակայն ատելութիւնը շատ շատերու, տկարներու, չգոհացողներու, փուճ մարդերու, վատասերածներու, կեանքէ յոգնածներու, ստրկային բնութիւններու բազմութիւնը. անոնց պայքարի միջոցները խորամանկ են եւ նենդ...»:

Նիշէի բարոյական հասկացողութիւնը երկու է եւ իրարմէ տարբեր. մէկը տէրերու, իշխողներու բարոյական հասկացողութիւնն է, միւսը՝ ծառաներու, ոչխարի հօտերու: Տէրերու բարոյական ըմբռնումի հիմը ուժն է «Զօրաւորը իր ձեռքով պիտի առնէ իր իրաւունքը»: «Լաւադոյնը պէտք է իշխէ. ուր որ ուրիշ կերպ կը քարոզեն, այնտեղ չարաչար կը սխալին»:

Տէրերու բարոյականը լաւադոյնն է. ան է որ իւրաքանչիւրին կուտայ ըստ իր աստիճանին, ըստ իր ուժի կամքի աստիճանին:

Հօտերու բարոյականը ամբոխներու բարոյական է. անոնց համար մեղք է ինչ որ բնական է եւ բնութենէն կը ծնի: Մեղք կը համարուին ուժը, հպարտութիւնը, հողը, մարմինը, զգայարանքները: Ասոնք իրենց ստորադաս ըլլալը կը ցուցադրեն իբրեւ արժէք, իրենց տկարութիւնը՝ իբրեւ խոնարհութիւն... Կը քարոզեն մարդոց հաւասարութիւն, հաւասար քուէի իրաւունք, դուրս տկարներու հանդէպ: Հօտերու երջանկութիւն է ընկերվարութիւնը:

Նիշէ, փոխանակ Շոպէնհաուէրի յոռետեսութեամբ վերջացնելու՝ ստեղծագործող մարդու հրճուանքը յաղթանակել կուտայ ցաւին վերայ: Անվախութիւն, հերոսութիւն, յաղթանակ ցաւի վերայ, փոխանակ անոր տակը կեցելու: Կեանքի այս պայքարէն պիտի ծնի զօրաւոր մարդը, Գերմարդը: Կեանքի ցաւը, կեանքի բեռը կրելով պիտի զօրանայ մարդը: Այս պայքարը, ուժի այս պաշտամունքը Նիշէ կը հասցնէ գերագոյն ուժի, Գերմարդու պաշտամունքին:

Նիշէ կ'արդարացնէ ուժին չարաչար գործածութիւնը. անգթութիւնը, յափշտակութիւնը, անկարեկիր ոգին: Ուժով պիտի առնէ իր իրաւունքը: Նիշէի մարդը քաջ է, բռնակալութեան հակում ունի, բնազդային եւ բնութեան մարդն է, ազատ մարդը:

Մարդիկ հաւասար չեն, այլ անհաւասար աստիճաններու վրայ են, ինչպէս եւ ցեղերը հաւասար չեն: Քրիստոնէական «ստրուկներու» կամ «խաչուած մարդու» բարոյականին տեղ Նիշէ կը քարոզէ տէրերու բարոյականը: Դէմ է «վատագի, չաքարի պէս քաղցր» քրիստոնէական կապին կամ համայններուն:

Նիշէ իր գերմարդու հասկացողութեան պատճառաւ համարուած է անիշխանական մը. բայց անոր անիշխանական ըմբռնումը տարբեր

է իր ժամանակի քարոզուած անիշխանական դադափարներէն (Շթիր-նէր) : Նիշէի Գերմարդը անհատապաշտ է ու ազնուական, թէեւ ունի որոշ անիշխանական հակումներ, որովհետեւ «այնտեղ ուր պետութիւնը կը վերջանայ, այնտեղ կը սկսի մարդը, անցած է այլեւս քաղաքացիութեան ժամանակը» :

Նիշէի մարդը ազատ է, բայց եւ խիստ է ինքն իրեն հանդէպ : Թէեւ թոյլ կուտայ որ ան ազատ թռիչք տայ իր բնազդներուն, բայց թոյլ չի տար որ անոր անձը թաթախուի հաճոյքներու մէջ :

Նիշէի մարդը ազատ է այն իմաստով որ դէմ է պատուիրացման, բարոյական օրէնքներու, որոնք կապանքներ կը դնեն մարդկութեան վրայ եւ զայն կը վերածեն ստրուկներու : Նիշէ կ'ուզէ խորտակել հին պատուիրանքները, անոնց տեղ դնելու համար նորը :

Մարդկային սեռին պարտականութիւնն է, — կ'ըսէ Նիշէ —, օղակ օղակ հիւսել իր գոյութեան շղթան, այնպէս մը որ հիւսքը հետզհետէ հաստանայ : Ասոր համար լաւագոյն միջոցն է զօրաւոր մարդոց ընտրութիւնը. որով, ամէն ինչ որ կը զօրացնէ կեանքը, բարի է. ուրեմն բարի են «բնազդը, միտքը, հոգին» : Զարէն կը ծնի «տկարութիւն, մեղկութիւն» : Կատարելագործում կը նշանակէ հասնիլ մեծագոյն ուժին, Գերմարդուն, ուժով, բարձրորակ, կենսալի, ազնուական, հերոս եւ նոր արժէքներ ստեղծող :

Ամբոխները անոր համար գոյութիւն ունին, անոնց արժէքը անոր մէջ կը կայանայ որ Գերմարդու աշխարհը պարփակող նպատակներուն համար գետին ծառայեն :

Նիշէ չի խօսիր ամբոխներու. անոր բարոյականը միջակ մարդու կամ հանուր մարդկութեան, բազմութիւններու համար չէ, այլ քիչերու, մենաւորներու, ստեղծագործողներու եւ մշակոյթը կրողներու համար է : «Ես միայն իմիներուս համար օրէնք եմ, ես հանուրին համար օրէնք չեմ», — կ'ըսէ Զրադաշտը : «Կը գրեմ մարդերու տեսակի մը համար, որ տակաւին գոյութիւն չունի, երկրի տէրերուն համար» :

Այստեղ կանգ առնենք : Նիշէի հետեւեցանք այնպէս, ինչպէս ինքը Նիշէ իր դործերուն մէջ խօսած է, առանց կարգի եւ դիտական դրութեան, այնպէս ինչպէս որ ան առանց կանոնի եւ օրէնքի դադափարներու առուն կը հոսեցնէ, այլապէս, կարելի չէր Նիշէի անհատնում խորհուրդներու մէջէն դուրս գալ, անոր աշխարհահայեացքը կառուցանելու համար : Հետեւեցանք անոր այն միտքերուն, որոնք կը յատկանշեն զինքը, ընտրելով լաւագոյնները, հզօրագոյնները իր պատգամներէն, բայց եւ տակաւին հազարաւորներ իր դադափարներէն կը մնան դուրսը :

ՎԱՂԱՐՇ Ս. ՄԵԼԻՔԵԱՆ